

ความหมายของสมาธิทางพระพุทธศาสนา

The meaning of concentration in Buddhism

รศ.ดร.ประพันธ์ เศวตน์นันทน์

พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร พุทธศาสนิกชนส่วนมากจะสามารถตอบได้ว่า พระพุทธองค์ทรงตรัสรู้อริยสัจ 4 หรือความจริงอันประเสริฐ 4 ประการ คือ (1) ทุกข์ (2) สมุทัย (3) นิโรธ และ (4) มรรค สรุปให้เข้าใจง่ายที่สุด คือ ทุกข์ติดมากับการเกิด โดยไม่มีใครที่เกิดแล้วหนีจากความทุกข์ไปได้ แต่ปุถุชนส่วนมากไม่รู้จักรักทุกข์ว่าเป็นของจริงแท้แน่นอน สาเหตุแห่งทุกข์ (สมุทัย) ได้แก่ กิเลสตัณหา ซึ่งเกิดขึ้นกับจิตตลอดเวลา การดับทุกข์โดยสิ้นเชิง (นิโรธ) คือ การเดินทางไปสู่มรรคผลนิพพาน เพื่อความสุขอันสถาพร ไม่ต้องมาเกิดอีกโดยเด็ดขาด และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ได้แก่ มรรคอันมีองค์แปดนั่นเอง ทางเดินตามมรรคอันมีองค์แปดคือ **มัชฌิมาปฏิปทา** อันได้แก่แนวทางแห่งศีล สมาธิ และปัญญา คือ การจัดมรรคทั้ง 8 ประการให้เป็นหมวดหมู่หรือเป็นกลุ่มรวมทั้งสิ้น 3 กลุ่มด้วยกัน เรียกกันทั่วไปว่า ลิกขา 3 หรือ **ไตรลิกขา** ได้แก่ การจัดให้สัมมาวาจา สัมมากรรมันตะ และสัมมาอาชีวะ ให้อยู่ในหมวดของศีล จัดให้สัมมาวาจา สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ ให้อยู่ในหมวดของสมาธิ และจัดให้สัมมาทิฐิและสัมมาสังกัปปะ อยู่ในหมวดของปัญญา ดังนั้นเมื่อพูดถึงมัชฌิมาปฏิปทา ก็หมายความว่าทางเดินสู่ความพ้นทุกข์อย่างถาวร คือ พระนิพพาน อันประกอบไปด้วยศีล สมาธิ และปัญญานั่นเอง

คำว่า สมาธิ ในมัชฌิมาปฏิปทา คืออะไรกันแน่ พจนานุกรมพุทธศาสนาได้ให้ความหมายของคำว่า **สมาธิ** ว่าเป็น ความตั้งมั่นแห่งจิต เป็นภาวะที่จิตสงบนิ่งอยู่กับอารมณ์เดียว บทความนี้ต้องการชี้ให้เห็นว่า ความหมายของสมาธิตามพจนานุกรมยังไม่สมบูรณ์ ถ้าเราได้ศึกษาธรรมะอย่างละเอียด จะเห็นว่า พระพุทธองค์ได้กำหนดให้ **สติ** เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา เป็นหัวหน้าธรรมะฝ่ายกุศลทุกประเภท การมีสติจะเป็นไปได้ก็ต่อเมื่อเรามีสมาธิที่ตั้งมั่นอยู่ในปัจจุบันเท่านั้น ดังนั้นการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานโดยการพิจารณาความเป็นจริงของชีวิตอย่างถูกต้อง ที่เรียกว่า **โยนิโสมนสิการ** ในการเจริญปัญญานั้น จะต้องอยู่ในปัจจุบันแต่เพียงประการเดียว ไม่มีอดีต ไม่มีอนาคต ปัจจุบันธรรมเท่านั้นที่เป็นเงื่อนไขแห่งการเดินสู่มรรคผลนิพพานในพระพุทธศาสนา

ดังนั้น ในไตรลิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา คำว่า สติ และปัจจุบัน ตั้งอยู่ที่ใด คำตอบก็คือ สติ และปัจจุบัน ตั้งอยู่ในสมาธินั่นเอง องค์ธรรมที่สำคัญที่สุดมักจะตั้งอยู่ตรงกลางเสมอ สมาธิอยู่ตรงกลาง ระหว่างศีลและปัญญา จึงต้องมีความสำคัญที่สุด แต่ทำไมเมื่อมีใครเจริญสมาธิอย่างมั่นคง จึงบอกกันว่า ไม่ใช่ทางพ้นทุกข์ ความข้อนี้อันจะขัดแย้งกันพอสมควร ทำให้เกิด

ความลึกลับในหมู่ผู้ปฏิบัติธรรม ความจริง สมาธิ เป็นองค์ธรรมที่สำคัญที่สุดจริงๆ แต่ที่หลายคนมีความเห็นดังกล่าวก็เพราะว่า ได้เข้าใจความหมายผิดพลาดไปเท่านั้น แท้จริงคำว่า สมาธิ มีความหมายว่า **ความตั้งมั่นของจิตในปัจจุบัน** เมื่อจิตตั้งมั่นได้ในปัจจุบัน สติก็เกิดขึ้นได้บ่อยๆ สติไม่อาจเกิดขึ้นได้ในอดีตและอนาคต ความเป็นปัจจุบันจึงเป็นเงื่อนไขที่สำคัญที่สุดแห่งการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน การได้ภูมิปัญญาต้องได้ในปัจจุบันเท่านั้น วิธีการปฏิบัติธรรมโดยการนั่งสมาธิจนถึงอัปนาสมาธิ และให้ถอนมาพิจารณาธรรมชาติแห่งการเกิดดับ เพื่อน้อมนำจิตให้ปลงได้จึงเรียกว่า **วิปัสสนิก** ไม่ใช่วิปัสสนาแน่นอน วิปัสสนิกที่ไม่มีสติเป็นฐานรองรับ มีโอกาสทำให้ผู้ปฏิบัติหลงไหลไปกับความฟุ้งซ่านโดยไร้ขีดจำกัดอย่างง่ายดาย เราจึงอาจพูดได้ว่า วิปัสสนิกไม่ใช่หนทางแห่งพุทธะโดยตรง ไม่ใช่ทางสายเอก และทางสายเดียวที่จะนำไปสู่มรรคผลนิพพาน

เมื่อเราได้พิจารณามาถึงตรงนี้แล้ว จึงได้เห็นความมหัศจรรย์แห่งธรรมคำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าว่า มีความลึกซึ้งและสอดคล้องซึ่งกันและกันมากเพียงใด เมื่อได้พิจารณาถึงประเด็นนี้ เราสามารถสรุปได้อย่างมั่นใจว่า การปฏิบัติธรรมในสำนักต่างๆ ในประเทศไทย ซึ่งบางแห่งบอกว่าเน้นสมาธิ บางแห่งบอกว่าเน้นปัญญา และหลายแห่งบอกว่าเน้นการถือศีล ล้วนแต่ไม่ถูกต้องทั้งสิ้น เพราะธรรมะของพระพุทธองค์ต้องอาศัยไตรสิกขาทุกข้อ ไม่ใช่เน้นข้อใดข้อหนึ่ง ที่มักกล่าวว่า การที่เราจะได้ปัญญา จะต้องได้สมาธิก่อนจึงเป็นความจริง เพราะสมาธิเป็นองค์ธรรมที่ทำให้เกิดปัจจุบัน ถ้าไม่ได้ปัจจุบัน ก็ไม่ได้ปัญญาในทางธรรมแน่นอน แต่ถ้าบอกว่า การจะได้ปัญญานั้น ผู้ปฏิบัติจะต้องนั่งสมาธิให้ถึงระดับสมาธิอันดีมดำเสียก่อน เช่น ได้อัปนาสมาธิ แล้วจึงค่อยถอนมาพิจารณาองค์ธรรมต่างๆ ต่อไป ย่อมไม่ถูกต้องอย่างยิ่ง ในทางปฏิบัติ การปฏิบัติธรรมโดยบังคับว่าต้องให้ได้สมาธิก่อนนั้น ผู้ปฏิบัติมักหลงติดสุขในองค์สมาธิ แต่ถ้าสามารถถอนสมาธิมาพิจารณาธรรมะได้ในภายหลังก็กลับเป็นวิปัสสนิกอีก ก็หาเหตุผลไม่ได้ว่าจะให้ทำสมาธิแบบฤษีให้เสียเวลาไปทำไม สู้นั่งพิจารณาธรรมชาติแบบเซนของญี่ปุ่นมิดีกว่าหรือ

